

MAREK NEY–KRWAWICZ
(Warszawa)

ORGANIZACJA PRAC NAD POWSTANIEM POWSZECHNYM W KRAJU W SZTABIE NACZELNEGO WODZA NA OBCZYŻNIE. ZARYS PROBLEMU

W dotychczasowej literaturze poświęconej Armii Krajowej i naszym siłom zbrojnym w latach II wojny światowej nie dysponujemy publikacją, która prezentowałaby całościowo genezę, organizację oraz rozwój prac w Sztabie Naczelnego Wodza na obczyźnie nad planowanym przez Armię Krajową powstaniem powszechnym. Nie oznacza to, iż temat nie był fragmentarycznie podejmowany. Wiele ważnych i podstawowych niejednokrotnie ustaleń zawiera np. praca Jędrzeja Tucholskiego *Spadochroniarze*¹, traktująca o genezie polskich oddziałów spadochronowych tworzonych właśnie z myślą o wsparciu krajowego zrywu powstańczego. Prezentowany artykuł ma w zamierzeniu autora usystematyzować i naszkicować chronologicznie węzłowe zagadnienia związane z organizacją kolejnych etapów prac nad planami powstania powszechnego w Sztabie Naczelnego Wodza na obczyźnie. Ma ukazać mechanizm powstawania kolejnych planów wsparcia krajowego powstania bez wchodzenia w prezentowanie i ocenę tychże planów. Rozwinięcie tematu planowane jest w przygotowywanej w ramach Pracowni II wojny światowej IH PAN monografii dotyczącej koncepcji działań zbrojnych i form walki Armii Krajowej.

Głównym zadaniem powołanego przez najwyższe władze RP 13 listopada 1939 r. Związku Walki Zbrojnej było przygotowanie i zwycięskie przeprowadzenie powstania zbrojnego, które nastąpić miało z chwilą wkroczenia na ziemię polskie regularnych wojsk polskich odtworzonych na obczyźnie. Zagadnienia wojskowej konspiracji w Kraju koncentrowały się w okresie francuskim w tzw. Biurze generała Sosnkowskiego, pod którą to kamuflażową nazwą występowała pracująca w Paryżu, a następnie w Angers Komenda Główna (KG) ZWZ, na cele której stał gen. broni Kazimierz Sosnkowski.

Pierwsza wewnętrzna konferencja KG ZWZ w Paryżu dotycząca przyszłego powstania powszechnego odbyła się w ostatniej dekadzie grudnia 1939 r., po przybyciu do Francji zorientowanego w sytuacji krajowej (tj. zwłaszcza w problemach dotyczących Służby Zwycięstwu Polski) płk. dypl. Stanisława Sosabowskiego. W początkach 1940 r. (choć trudno precyzyjnie określić datę jego powstania) w KG ZWZ pracował już Wydział Taktyczno–Operacyjny, kierowany przez ppłk. dypl. Albina Habinę, w zakres prac którego wchodziły między innymi zagadnienia przyszłego powstania.

¹ J. Tucholski, *Spadochroniarze*. Warszawa 1991.

W nowej strukturze organizacyjnej KG ZWZ, przyjętej w kwietniu 1940 r., przygotowywanie planów operacyjnych powstania w Kraju powierzono II Zastępcy KG ZWZ, którym od 19 kwietnia był płk dypl. Marian Józef Smoleński. Jednak kwestie te częściowo spoczywały też w gestii I Zastępcy KG ZWZ, czyli — od 13 marca 1940 r. — gen. bryg. Gustawa Paszkiewicza, pod jego bowiem kierownictwem w początkach kwietnia 1940 r. rozpoczęte zostały prace nad planem wsparcia powstania przez oddziały transportowane za pomocą lotnictwa. Było to bezpośrednim efektem działań dwóch energicznych kapitanów — Macieja Kalenkiewicza, a przede wszystkim Jana Górskiego, i ich koncepcji użycia spadochroniarzy do łączności lotniczej z okupowanym Krajem. „Głównym zadaniem wojsk polskich we Francji jest jak najwydatniejsze i jak najbardziej bezpośrednie działanie na korzyść Kraju. Taką właśnie jego formą jest wsparcie powstania przez desanty oddziałów wojsk polskich tworzonych we Francji”² — pisał kpt. Górski w memoriale złożonym 14 lutego 1940 r. gen. Sosnkowskiemu. Myśl ta, rzucona już na przełomie 1939 i 1940 r., a więc w sytuacji, gdy odtwarzane na obczyźnie siły zbrojne nie dysponowały żadną jednostką spadochronową, legła u podstaw tworzenia polskich oddziałów spadochronowych i działań na rzecz wsparcia krajowego powstania przez regularne wojsko z emigracji.

W kwietniu 1940 r. opracowany został przez kpt. Macieja Kalenkiewicza „Plan wsparcia i osłony powstania w Kraju”, wyznaczający 4 fazy prac nad tym zagadnieniem. Organizacja przygotowań wsparcia i osłony powstania — zdaniem autora planu — winna być podzielona na następujące po sobie kolejno etapy: 1. Ogólne opracowanie wytycznych planu działania i zatwierdzenie ich przez Naczelnego Wodza; 2. doskonalenie planu działania i stałe uaktualnianie go; 3. koncentracja na bazach podstawowych lotnictwa polskiego i oddziałów desantowych; 4. wybuch powstania i realizacja wsparcia oraz osłony działań. Kpt. Kalenkiewicz zwrócił przy tym szczególną uwagę na fazę przygotowań jako na okres głównego wysiłku organizacyjnego. Należy w tym miejscu podkreślić, iż w ostatniej dekadzie kwietnia 1940 r. kapitanowie Kalenkiewicz i Górski przeniesieni zostali do Biura gen. Sosnkowskiego i w jego ramach pracowali nad planami wsparcia powstania. Prace te nabierały zresztą coraz większego rozmachu. Nad zagadnieniami lotniczej łączności z Krajem pracował (początkowo w Ministerstwie Spraw Wojskowych, a od czerwca 1940 r. już w KG ZWZ jako kierownik referatu) kpt. Jan Jaźwiński. Opracowano m.in. instrukcję dla oficera łącznikowego KG ZWZ do dowódcy Polskich Sił Powietrznych, którego zadaniem było uzgadnianie potrzeb KG ZWZ w zakresie łączności lotniczej z Krajem oraz przewidywanego transportu lotniczego wojsk do Kraju. W okresie francuskim powstało jeszcze jedno istotne dla omawianego zagadnienia opracowanie: „Użycie lotnictwa dla łączności i transportów wojskowych drogą powietrzną do Kraju oraz dla wsparcia powstania. Stworzenie jednostek wojsk powietrznych”.

Sporadycznie i tylko w niezbędnych kwestiach KG ZWZ wtajemniczała w prace nad planowanym powstaniem w Kraju komórki Sztabu Naczelnego Wodza i MSWojsk., część bowiem zagadnień musiała być przepracowana przez komórki specjalistyczne. I tak np. 21 maja 1940 r. gen. Paszkiewicz, w związku z podjętym rozpoznaniem możliwości działania lotnictwa na rzecz wsparcia powstania w Kraju, zwrócił się do dowódcy Sił Powietrznych z prośbą o dane dotyczące lotnisk i lądowisk

² Ibid., s. 47.

na obszarze Polski oraz o jak najściślejszą współpracę w tej dziedzinie. Jest rzeczą oczywistą, iż prace nad wystąpieniem zbrojnym w Kraju, organizowanym przez ZWZ, były prowadzone w łączności z okupowanym Krajem, ściślej — z Komendą Obszaru nr I, a następnie z Komendą Okupacji Niemieckiej ZWZ, na czele której stał płk dypl. (od maja 1940 r. gen. bryg.) Stefan Rowecki. Już w Instrukcji nr 2 z 16 stycznia 1940 r. gen. Sosnkowski nakazywał dostarczenie do KG ZWZ „elementów” do pracy i zapoczątkowanie prac nad planem powstania w Kraju. Zagadnienia powstania były istotnym fragmentem odbywającej się na przełomie maja i czerwca 1940 r. tzw. konferencji belgradzkiej, w której ze strony KG ZWZ uczestniczyli: I Zastępca KG ZWZ gen. bryg. Gustaw Paszkiewicz i Szef Sztabu KG płk dypl. Franciszek Demel.

Kłęska Francji i ewakuacja władz wojskowych i cywilnych oraz wojska do Wielkiej Brytanii w istotny sposób oddziaływały na dynamikę i zakres prac nad powstaniem powszechnym w Kraju. Już w Londynie 29 czerwca 1940 r. rozkazem gen. Sosnkowskiego rozwiązana została dotychczasowa Komenda Główna ZWZ na obczyźnie. Z części jej składu osobowego utworzono w Sztabie Naczelnego Wodza Samodzielny Wydział Krajowy (ze względów bezpieczeństwa i konspiracji wykazywany jako Oddział VI, potem Oddział Specjalny Sztabu NW), kierowany kolejno przez płk. dypl. Mariana Józefa Smoleńskiego (do grudnia 1941 r.), ppłk. dypl. Tadeusza Rudnickiego (od grudnia 1941 do marca 1942 r.), ppłk. dypl. Michała Protasewicza (do lipca 1944 r.) i ppłk. dypl. Mariana Utnika (do końca istnienia oddziału, tj. do 1945 r.). Po powołaniu w Kraju Komendy Głównej ZWZ gen. Sosnkowski pozostał nadal odpowiedzialny za całokształt zagadnień wojskowych w Kraju. Podkreślić należy, iż Oddział VI, który miał skupić wszelkie zagadnienia krajowe, był ekspozyturą Komendanta Głównego ZWZ w Sztabie Naczelnego Wodza.

Niezwykle istotną rolę w działaniach na rzecz kształtowania się koncepcji wsparcia powstania odgrywali nadal kapitanowie Kalenkiewicz i Górski. Oni to w miesiąc po przybyciu do Wielkiej Brytanii złożyli do Sztabu NW memorandum „Użycie lotnictwa i wojsk lądowych w celu wsparcia powstania w Polsce. Notatka uzupełniająca w związku ze zmienioną sytuacją polityczną wobec upadku Francji”. Bezpośrednim tego efektem był raport złożony 5 sierpnia 1940 r. Naczelnemu Wodzowi przez gen. Sosnkowskiego, dotyczący zorganizowania specjalnych oddziałów spadochronowych, które można byłoby zrzucić w odpowiedniej chwili do Kraju. Następstwem tego było zorganizowanie we wrześniu 1940 r. w Oddziale III Operacyjnym Sztabu NW Wydziału Specjalnego, w którym z czasem skupiły się prace nad organizacją wojsk powietrzno-desantowych i wsparciem powstania. Jednak kluczowe znaczenie dla dalszych prac sztabowych — i nie tylko sztabowych — miał wydany 10 października 1940 r. przez Naczelnego Wodza gen. Sikorskiego rozkaz L.408/III, opracowany na podstawie zreferowanych mu we wrześniu przemyśleń kpt. Kalenkiewicza. „Przygotowania Polskich Sił Zbrojnych, lądowych i powietrznych, znajdujących się poza granicami Kraju — pisał Naczelny Wódz — winny iść w kierunku przystosowania jak największej części sił lądowych do możliwości przerzucenia transportem lotniczym do kraju do bezpośredniego wsparcia i osłony Powstania, przygotowania lotnictwa do wsparcia i osłony działań, jakie zostaną podjęte w Kraju, oraz przerzucenia transportem lotniczym jednostek desantowych”³. W związku z tym Naczelny Wódz nakazał

³ Ibid., s. 255–256.

Szefowi Sztabu niezwłoczne przystąpienie do opracowania koncepcji ogólnej, obejmującej zarówno stronę operacyjną, jak i zagadnienia organizacyjne oraz materiałowe. Opracowanie to stać się miało punktem wyjścia do sporządzania planów szczegółowych. Podstawą zarówno koncepcji ogólnej, jak i planów operacyjnych miały być materiały zgromadzone przez Oddział VI. „W dalszej pracy O.VI — pisano w rozkazie — zapewni Sztabowi możliwość utrzymania sporządzonych planów w stałej aktualności, odpowiednio do kształtowania się sytuacji w Kraju w miarę upływu czasu”. Jednocześnie Naczelny Wódz nakazał Inspektorowi Polskich Sił Powietrznych opracowanie do 15 listopada szeregu konkretnych zagadnień, w tym danych kalkulacyjnych dotyczących wykonania transportów powietrznych. Rozkaz L.408 skierowany został według rozdzielnika do gen. Sosnkowskiego, Inspektora Sił Powietrznych, Szefa Sztabu oraz do wiadomości I generała do zleceń.

Rozkaz L.408 precyzował (aczkolwiek bardzo ogólnie) zamiary Naczelnego Wodza odnośnie kierowanych przez niego Sił Zbrojnych RP w aspekcie skupienia wysiłków narodu polskiego pod okupacjami, armii polskiej poza granicami Kraju oraz emigracji polskiej w celu przygotowania powstania w Polsce. Rozkaz ten zdynamizował prace na rzecz przyszłego zrywu powstańczego. Jego znaczenie polegało również na tym, iż zagadnienie planowanego powstania od tego momentu nie ograniczało się do prac jednego (VI) Oddziału Sztabu Naczelnego Wodza, a włączało do prac — w zależności od specjalizacji — inne Oddziały Sztabu i specjalistyczne pionierzy pracy.

17 października odbyła się u p.o. Szefa Oddziału III konferencja poświęcona rozkazowi i planowi wsparcia powstania. „Zgodziliśmy się — notował w swoim dzienniku płk. dypl. Franciszek Demel, zastępca szefa Oddziału VI Sztabu NW — że tutaj trzeba ustalić ogólne tezy polityczno-wojskowe i szczegółowo przepracować, w jakim czasie i jaką pomoc można będzie dać powstańcom, oraz opracować łączność; plan szczegółowy można opracować tylko w Komendzie Głównej w Kraju”⁴.

Zgodnie z rozkazem 30 października 1940 r. Oddział III Operacyjny Sztabu NW opracował „Plan prac nad akcją w Kraju”. Plan ten nie zawierał żadnych terminów, zostały w nim tylko na razie sprecyzowane zagadnienia, jakie przepracować miały poszczególne oddziały Sztabu NW. Wskazywał też na wzajemne powiązania i współpracę w tej kwestii różnych oddziałów Sztabu NW. W wykonaniu Rozkazu L.408 i zaaprobowanego przez Szefa Sztabu NW planu prac wydano szereg rozkazów i zarządzeń wykonawczych ze sprecyzowanymi już terminami podania wyników studiów i opracowań różnorodnych zagadnień, takich jak zasady wyposażenia materiałowego i uzbrojenia, organizacja i zasady działania łączności, przygotowanie sprzętu i personelu lotniczego itp. Uruchomiło to wiele przedsięwzięć mających na celu uzyskanie ogólnego obrazu planowanego powstania w Kraju w aspekcie udziału w nim wojska z emigracji.

Wypełniając rozkaz Naczelnego Wodza 6 grudnia 1940 r. gen. Sosnkowski przesłał Naczelnemu Wodzowi obszerny raport, w którym podawał próbę sformułowania myśli przewodniej powstania. Z punktu widzenia niniejszych rozważań istotniejsze jest skierowane do Naczelnego Wodza w tym samym dniu pismo gen. Sosnkowskiego, w którym odnosił się on do kwestii podziału — w wyniku rozkazu L.408 — prac przygotowawczych nad powstaniem w Sztabie NW. „Całokształt spraw związanych

⁴ F. Demel, notatnik od I VIII do 22 XI 1940 r., Studium Polski Podziemnej w Londynie, kol. 11.

z pracą wojskową w Kraju należy z natury rzeczy do mnie — pisał gen. Sosnkowski — a więc oczywiście i przede wszystkim sprawy związane z zasadniczym zadaniem organizacji wojskowej. Prace nad przygotowaniem powstania zostały zapoczątkowane w moim sztabie we Francji. Obecnie zarządzenia zawarte w piśmie L.dz.408/III przesuwały te prace do tych oddziałów sztabu, które dotychczas z tym zagadnieniem nie miały nic wspólnego. Natomiast właściwa komórka sztabowa pracy krajowej, tworząca tzw. O.VI Szt. NW i podlegająca mnie, nie otrzymała w tym zakresie żadnych zadań, poza obowiązkiem dostarczania materiałów”⁵. Gen. Sosnkowski stwierdzał dalej, iż całość prac przygotowawczych nad przygotowaniem powstania w Kraju winna być skupiona nadal w Oddziale VI z trzech względów: doświadczenia w pracy i znajomości zagadnienia, konspiracji i niemożliwości „wyciekania” na zewnątrz informacji o pracach nad powstaniem oraz ponieważ — jak pisał — „nie zachodzi żadna potrzeba praktyczna, by z całokształtu spraw związanych z pracą wojskową w Kraju, które są mi powierzone, wydzielić zagadnienia najistotniejsze”. Postulował więc zmianę rozkazu L.408 w tym sensie, aby studia przygotowawcze do powstania wróciły z Oddziału III do VI oraz aby innym oddziałom Sztabu NW i Inspektorowi Sił Powietrznych został wydany rozkaz współpracy z O.VI, przy czym inne oddziały nie byłyby informowane o charakterze i celu prac przygotowawczych, a ich współpraca ograniczałaby się do zagadnień technicznych. Zorientowanym w całokształcie prac, ich celu i charakterze miał być Szef Sztabu NW.

Taka reakcja gen. Sosnkowskiego wiązała się z układem sił w Sztabie NW i rządzie, z ciągłymi atakami na niego ze strony zarówno gen. Sikorskiego, jak i ministra Stanisława Kota, z oskarżeniami o „prowadzenie roboty sanacyjnej” na odcinku krajowym. Słuszny skądinąd podział zadań na różne oddziały Sztabu NW gen. Sosnkowski miał prawo odczytać jako pozbawienie go (co de facto miało miejsce) wpływu na zasadnicze prace przygotowawcze mające na celu wsparcie decydującego zrywu powstańczego ZWZ. Pismo gen. Sosnkowskiego poddane zostało analizie w Oddziale III Sztabu NW. W jej efekcie w styczniu 1941 r. Naczelny Wódz udzielił gen. Sosnkowskiemu odpowiedzi stwierdzając, iż postulaty zawarte w piśmie gen. Sosnkowskiego uważa za „rezultat nieporozumienia”. Rozkaz ten nie nakazuje prac przygotowawczych do powstania, lecz nastawia trzy czynniki (wymienione w rozkazu) do współpracy w okresie powstania, przy czym Szef Sztabu NW ma przygotować jedynie plan wsparcia powstania. „...rozkaz l.408/III/tjn — pisał Naczelny Wódz — nie przesuwa żadnych prac z O.VI na inne Oddziały Sztabu — nastawia je jedynie do koniecznej współpracy z O.VI. Nie ma w nim punktu, który by odbierał z kompetencji O.VI sprawy dotyczące organizacji ZWZ w Kraju. Plan wsparcia powstania pod względem materiałowym i przez pozakrajowe siły zbrojne jest tak ściśle związany z planowaniem rozwoju sił zbrojnych, ich organizacji, wyszkolenia i uzbrojenia, a nawet planowaniem ogólnym użycia naszych sił zbrojnych, iż O.VI nie byłby w stanie podołać tej pracy”⁶. Przesunięcie prac nad planem wsparcia powstania na Oddział VI wywołałby, zdaniem Naczelnego Wodza, dezorganizację prac już rozpoczętych oraz „dwoistość działania na terenie oddziałów pozakrajowych, co uważam za niedopuszczalne z punktu widzenia wojskowego” — pisał Naczelny Wódz. Tak więc prace w Sztabie NW

⁵ Pismo gen. Sosnkowskiego do gen. W. Sikorskiego, l. dz. 1233/A/tj.40, SPP.

⁶ Pismo gen. W. Sikorskiego do gen. K. Sosnkowskiego, l.dz. 136/tjn/41, SPP 2.3.3.1.2.1.

przebiegać miały nadal zgodnie z rozkazem L.408. Jak wskazuje sporządzone w końcu 1940 r. zestawienie terminowych prac poszczególnych Oddziałów Sztabu NW i Inspektoratu PSP, które miały być wykonane do 1 grudnia tego roku, jedynie Wydział Specjalny Oddziału III w pełni zrealizował poleczone mu prace. W pozostałych Oddziałach wykonano tylko część zaplanowanych działań.

W lutym 1941 r. gen. Sosnkowski skierował do gen. Sikorskiego kolejne pismo, które stanowiło odpowiedź na pismo Naczelnego Wodza ze stycznia. Zwracał w nim uwagę, iż Szef Sztabu do tej pory nie uważał za potrzebne, aby uzgodnić z nim koncepcję planu wsparcia powstania oraz kierunek, w jakim powinny iść prace przygotowawcze, aby były zgodne z wymaganiami wojskowymi Kraju, które najlepiej znał gen. Sosnkowski.

Niewątpliwym faktem było skoncentrowanie — w wyniku Rozkazu L.408 — prac nad planem wsparcia powstania w Oddziale III Operacyjnym Sztabu NW. Już 8 stycznia 1941 r. Szef tego Oddziału płk. dypl. Andrzej Marecki przedstawił „Zarys planu wsparcia powstania”. Warto w tym miejscu zauważyć, iż w meldunku nr 57 z lutego 1941 r. Komendant Główny ZWZ podkreślał, że przyjęte w przygotowanym w KG ZWZ w Warszawie raporcie operacyjnym założenia w znacznej części pokrywały się z koncepcjami opracowywanymi w Sztabie NW w Londynie. Trwało wówczas szyfrowanie w Kraju Raportu Operacyjnego nr 54, czyli pierwszego planu powstania powszechnego.

W tym samym czasie (4 marca) płk Marecki opracował kolejny dokument — „Plan użycia polskich sił zbrojnych przy współpracy z Krajem”, szkicujący podstawowe zagadnienia dotyczące udziału sił zbrojnych organizowanych w Wielkiej Brytanii w akcji wsparcia powstania w Kraju. Interesujące z punktu widzenia kształtowania się koncepcji działań powstańczych i prac sztabowych było studium strategiczne kapitanów Kalenkiewicza i Górskiego „Uderzenie powierzchniowe jako nowa forma walki zaczepnej” przygotowane również w marcu 1941 r.

5 kwietnia 1941 r. odbyła się u Szefa Sztabu NW odprawa dla oficerów Oddziału III poświęcona przygotowaniu Polskich Sił Zbrojnych do przyszłych działań w Kraju. Po wysłuchaniu referatów płk. Andrzeja Mareckiego i mjra Leona Fudakowskiego, Szef Sztabu NW gen. Tadeusz Klimecki ustalił, iż plan użycia Polskich Sił Zbrojnych opracowany przez Oddział III zostanie przedstawiony w całości brytyjskiemu Komitetowi Planowania Wojny, natomiast prace organizacyjne nad przygotowaniem wojska do wsparcia powstania w Kraju skoncentrują się na: a) stworzeniu z 10. Brygady Kawalerii wielkiej jednostki pancernej, b) oparciu I rzutu wojsk przeznaczonych do wsparcia powstania na brygadach strzeleckich: 1, 3, 4 i 7, c) przekazaniu 4. Brygadzie Strzelców ciężaru przygotowania oddziałów i personelu do akcji bojowej w Kraju. Dla niniejszego zarysu najistotniejszym ustaleniem było stwierdzenie, iż przygotowanie przejścia na organizację do wsparcia powstania w Kraju zostanie wykonane w formie opracowań sztabowych typu elaboratów mobilizacyjnych i załadowczych.

W czerwcu 1941 r. do Sztabu NW dotarł przygotowany przez KG ZWZ w Kraju plan powstania powszechnego. Należy zwrócić uwagę, iż został on opracowany w sytuacji, gdy ziemie polskie okupowane były przez Niemcy i ZSRR. Atak niemiecki na Związek Radziecki 22 czerwca 1941 r. zmienił sytuację polityczno-militarną ziem polskich, a tym samym zdezaktualizował część założeń planu powstania z 1940 r. Rozszyfrowany w lipcu 1941 r. plan, jako jasno sformułowana koncepcja działań w Kraju, stał się jednak podstawą różnego rodzaju prac w Sztabie NW. Prace te zaczęły

się 10 października, 18 października plan w formie specjalnego referatu przedłożono gen. Sikorskiemu, a 8 listopada przekazano go do Oddziału III Operacyjnego Sztabu NW w celu przepracowania w części dotyczącej przygotowania powstania i przygotowania postulatów do decyzji Naczelnego Wodza po jego powrocie z Rosji. Równocześnie szefem Oddziałów I Organizacyjnego i IV Kwatermistrzowskiego przekazano do wiadomości załączniki dotyczące odtwarzania Sił Zbrojnych, a szefowi O.IV — organizacji tyłów i zaopatrzenia. Pamiętając o wymianie korespondencji między gen. Sosnkowskim i gen. Sikorskim, należy w tym miejscu przypomnieć, iż w lipcu 1941 r. gen. Sosnkowski — wskutek różnicy zdań w sprawie układu ze Związkiem Radzieckim i podaniu się do dymisji jako członek gabinetu gen. Sikorskiego — odsunięty został od kierowania pracami wojskowymi na rzecz Kraju. Oddział VI Specjalny Sztabu podporządkowano bezpośrednio Szefowi Sztabu NW.

Od 23 grudnia 1941 r. rozpoczęły się w Oddziale III Operacyjnym Sztabu NW periodyczne konferencje poświęcone planowi powstania i koncepcjom jego wsparcia. Stałymi ich uczestnikami byli szef Oddziału III oraz oficerowie tego Oddziału bezpośrednio zaangażowani w prace nad wsparciem powstania. W zależności od omawianej tematyki w konferencjach uczestniczyli oficerowie reprezentujący daną służbę czy rodzaj broni. Każda z konferencji poświęcona była innemu zagadnieniu, wynikającemu z harmonogramu prac nad wsparciem powstania. I tak np. 9 stycznia 1942 r. dyskutowano opracowany w Oddziale III plan użycia lotnictwa do wsparcia powstania, 16 marca celem konferencji było zapoznanie szefa O.III ze stadium realizacji planu przyjętego przez Szefa Sztabu NW jako podstawa do dalszych prac nad przygotowaniem wsparcia powstania, 14 sierpnia omawiano opracowany w Inspektoracie Sił Powietrznych projekt sieci dozoru. Konferencje dotyczące różnych aspektów wsparcia powstania powszechnego odbywały się przez cały rok 1942 i 1943 oraz przez znaczną część roku 1944. Generalnie w pracach nad planami powstańczymi rozróżnić można trzy typy konferencji: odprawy tygodniowe, na których obecni byli oficerowie Oddziału III Operacyjnego, VI Specjalnego, II Wywiadowczego i w miarę potrzeby Inspektoratu Sił Powietrznych, konferencje z Szefem Sztabu z Szefem Inspektoratu Sił Powietrznych oraz konferencje z delegatami sztabu brytyjskiego.

W styczniu 1942 r. przyjęto terminarz prac Sztabu NW dotyczących planu powstania, tak układając harmonogram, aby po zakończeniu w lutym prac nad planem zreferować go Naczelnemu Wodzowi i po opracowaniu jego decyzji przygotować wytyczne dla Kraju, które w marcu lub kwietniu można by wysłać przez emisariusza. Zgodnie z założeniem, w marcu wysłano do KG AK emisariusza z instrukcją osobistą i odpowiedzią Sztabu NW na plan KG AK. 26 stycznia 1942 r. w Inspektoracie Polskich Sił Powietrznych przedstawiono opracowany na podstawie założeń otrzymanych z Oddziału III Operacyjnego obszerny elaborat „Udział Polskich Sił Powietrznych w powstaniu” omawiający rozbudowę PSP pod kątem ich udziału we wsparciu powstania ze zwróceniem szczególnej uwagi na plan realizacji potrzeb powstania. Projekt ten, nazwany Wariantem nr 1, pozwolił na wysunięcie w stosunku do Dowódcy AK konkretnych żądań w celu przeprowadzenia niezbędnych prac na terenie przyszłego powstania w Kraju. Plan ten stał się podstawą dalszych prac w tym zakresie.

Prace w poszczególnych Oddziałach Sztabu NW trwały z różnym nasileniem. W lipcu 1942 r. gen. Sikorski wydał kolejny rozkaz dotyczący podziału odpowiedzialności za prace związane z planem wsparcia powstania. Według tego rozkazu bezpośrednio do Szefa Sztabu NW miało należeć kierowanie ich całością, a więc określanie

zadań do wykonania, koordynowanie prac i referowanie Naczelnemu Wodzowi ich wyników, jako przesłanek do podjęcia zasadniczych decyzji. Koordynację prac wewnątrz Sztabu NW prowadził Szef Oddziału III. Oddział III na podstawie przekazywanych mu przez Oddział VI postulatów Kraju oraz istniejących możliwości miał opracować plan wsparcia powstania, czyli — jak zaznaczono — udziału w nim wszystkich części sił zbrojnych. Oddział III Operacyjny opracowywał też wynikające z planu wytyczne względnie dezyderaty dla dowództwa Armii Krajowej oraz wskazówki do prac innych oddziałów Sztabu NW, a także Szefa Łączności, Inspektora Sił Powietrznych i Kierownictwa Marynarki Wojennej. Oddział ten miał także referować Szefowi Sztabu wszystkie sprawy dotyczące koordynacji działań polskich z planem Naczelnego Dowództwa brytyjskiego, wymagające jego ewentualnych decyzji. Również na Oddziale Operacyjnym spoczywał obowiązek kierowania wyszkoleniem bojowym oddziałów desantu powietrznego oraz prowadzenie studiów nad organizacją i użyciem tych oddziałów. Zgodnie z rozkazem Oddział VI, mając obraz aktualnego stanu i potrzeb Kraju, przekazywał potrzebne dane do pracy innym Oddziałom Sztabu NW, a szczególnie Oddziałowi III. Ponadto organizował przygotowanie i przerzut w okresie konspiracji ludzi i sprzętu do Kraju, na podstawie zaś planu wsparcia powstania i ustalonego Ordre de Bataille (O. de B.) sił i środków opracowywał szczegółowe wykonanie go w zakresie organizacji przerzutu i łączności oraz podjęcia oddziałów wsparcia przez Kraj.

W związku z rozwojem prac Naczelnny Wódz przewidywał, iż w odpowiednim ku temu czasie mianowany zostanie dowódca wsparcia powstania, który przejmie właściwe kierownictwo tym działem pracy. Oddział I przeprowadzać miał wynikające z planu prace organizacyjne na terenie wojska. Oddział IV wykonywał wszystkie prace w zakresie przygotowania broni i sprzętu dla oddziałów powstańczych oraz przygotowywał personel i instrukcje niezbędne do szybkiego zaznajomienia oddziałów w Kraju z dostarczonym sprzętem. Szef Łączności na podstawie decyzji Szefa Oddziału VI przygotowywał personel i sprzęt potrzebny do uruchomienia przewidzianej w planie sieci łączności. Poza Oddziałem III główny ciężar prac spoczywał na Inspektoracie Sił Powietrznych. Przygotowywał on lotnictwo bojowe do udziału we wsparciu powstania i to zarówno pod względem organizacji, sprzętu, jak i taktyki działania. Prowadził też studia nad warunkami użycia sprzętu lotniczego oraz opracowywał — przy współudziale Oddziału VI — szczegóły wykonania przerzutu i użycia lotnictwa na terenie Kraju, łącznie z organizacją sieci dowodzenia. W zakres pracy Inspektoratu wchodziło także przygotowanie personelu dowódczego i technicznego przed akcją powstańczą lub już w czasie jej trwania. Inspektorat opracowywał też wszystkie potrzebne dla Kraju dane względnie postulował, jakie informacje musi przekazać Dowódca AK, aby wykonanie przerzutu było możliwe. W prace nad wsparciem powstania włączone też było Kierownictwo Marynarki Wojennej, które pracować miało w ścisłej łączności z Oddziałem III w zakresie wykorzystania dróg morskich do zasilenia powstania oddziałami i bronią. Wszystkie zagadnienia koncepcyjne należały więc do Oddziału III Operacyjnego, natomiast na Oddziale VI Specjalnym spoczywały zagadnienia wykonawcze.

Tymczasem w KG AK w Warszawie pracowano nad nowym ujęciem planu powstania. We wrześniu 1942 r. wyekspediowano do Londynu nowy plan powstania przedstawiony w Raporcie Operacyjnym nr 154. Raport ten zawierał także konkretne postulaty Kraju, dotyczące m.in. użycia lotnictwa. W marcu 1943 r. został on rozszy-

frowany w Sztabie NW. Na jego podstawie przygotowano dla Naczelnego Wodza referat streszczający zasadnicze tezy planu wraz z oceną Oddziału Operacyjnego. Referat przedstawiono Szefowi Sztabu NW, nie zdążono natomiast zapoznać z nim gen. Sikorskiego przed jego wyjazdem na Bliski Wschód.

W początkach 1943 r. w Inspektoracie Polskich Sił Powietrznych przystąpiono do skorygowania planu Wsparcia Lotniczego Powstania (tj. Wariantu nr 1). Tak też powstał Wariant nr 2 lotniczego Planu Wsparcia Powstania, zatwierdzony przez Szefa Sztabu NW 26 lutego 1943 r. W marcu przesłany on został przez Inspektora Sił Powietrznych za pośrednictwem Oddziału III Szefowi Sztabu NW celem przekazania go władzom krajowym, aby wypowiedziały się w tej kwestii. W kwietniu założenia tego wariantu przekazano do Kraju. W 1943 r. uaktualniano stale Wariant 2, wprowadzając zmiany związane z nową formą organizacyjną przyjętą przez lotnictwo polskie w ramach RAF. W maju 1943 r. opracowano „Instrukcję dla uruchomienia powstania”. Jedną z ostatnich prac przygotowanych pod kierunkiem płk. Mareckiego było opracowanie w Oddziale III, 30 czerwca 1943 r., dokumentu precyzującego potrzeby i organizację dowodzenia z chwilą rozpoczęcia akcji powstańczej w Kraju. Dla usprawnienia prac sztabowych sugerowano tam wyznaczenie Zastępcy Szefa Sztabu do spraw krajowych, który koordynować miał całość przygotowań, oraz wyznaczenie Dowódcy Wsparcia Lotniczego wraz ze sztabem, który natychmiast miał przystąpić do szczegółowego rozpracowania przerzutu lotnictwa.

Śmierć Naczelnego Wodza, Szefa Sztabu NW i Szefa Oddziału III Operacyjnego w Gibraltarze 4 lipca 1943 r. nie zahamowały tempa prac nad zagadnieniem wsparcia powstania powszechnego w Kraju, jakkolwiek oficerowie podejmujący obowiązki poprzedników potrzebowali nieco czasu na zapoznanie się ze stanem i wynikami dotychczasowych prac. Po rozważeniu danych zawartych w depeszy Dowódcy AK z września 1943 r., w Dowództwie Sił Powietrznych przystąpiono do ogólnej analizy użycia lotnictwa do wspomaganie Kraju. W październiku, w wyniku tych prac Naczelnny Wódz gen. Sosnkowski powiadomił Dowódcę AK o warunkach, w jakich może zaistnieć możliwość wsparcia powstania, oraz o maksymalnych możliwościach lotnictwa polskiego. W związku ze zmieniającą się sytuacją i ustaleniami Rządu dotyczącymi alternatywnych działań zbrojnych Armii Krajowej w listopadzie 1943 r., Szef Oddziału III — za pośrednictwem II Zastępcy Szefa Sztabu — zwrócił się do Szefa Sztabu NW z prośbą o dyrektywy do dalszych prac Sztabu NW i Inspektoratu Sił Powietrznych w zakresie wsparcia powstania, biorąc pod uwagę dwie możliwości: pełne wsparcie działań powstańczych w Kraju i improwizowana pomoc na wypadek nagłego uruchomienia powstania. 18 listopada Oddział VI Sztabu NW przekazał Szefowi Oddziału III Operacyjnego otrzymany z Kraju „Plan rozszerzenia powstania”. 13 grudnia 1943 r. Szef Sztabu NW gen. Stanisław Kopański ustalił plan prac dla Sztabu NW i Inspektoratu Sił Powietrznych w zakresie przygotowań wsparcia powstania w Kraju. Zgodnie z rozkazem Szefa Sztabu NW w pracach sztabowych nad wsparciem powstania należało uwzględnić dwie alternatywy: Alternatywa I to (jak wcześniej wspomniano) wsparcie powstania w pełnym zakresie i rozmiarach ustalonych przez Naczelnego Wodza. W prace nad tą Alternatywą włączone były zgodnie z rozkazem: Inspektorat Sił Powietrznych, Oddział I Organizacyjny Sztabu NW, Oddział VI Specjalny Sztabu NW, Dowódca Brygady Spadochronowej, Oddział III Operacyjny Sztabu NW. Alternatywa II to najszybsze i najwydatniejsze wsparcie rozpoczętego nagle powstania na skutek załamania się Niemiec. W prace nad tą Alternatywą zaangażowa-

no Inspektorat Sił Powietrznych, Dowódcę Brygady Spadochronowej, Oddział VI Specjalny i Oddział III Operacyjny Sztabu NW. Termin zakończenia prac wyznaczono na 1 marca 1944 r. Terminarze szczegółowe dotyczące zamkniętych działów pracy zgodnie z rozkazem uregulować miał II Zastępca Szefa Sztabu, który z ramienia Szefa Sztabu NW uzgadniać miał, zależnie od potrzeb, zakres współpracy między zainteresowanymi Oddziałami Sztabu i Inspektoratem Sił Powietrznych. 12 stycznia 1944 r. w Oddziale VI na podstawie wcześniejszych rozkazów i zarządzeń opracowano tymczasową „Instrukcję uruchomienia powstania”, anulującą poprzednią z maja 1943 r.

W lutym, w Oddziale Operacyjnym przygotowano ocenę możliwości i warunków lotniczego wsparcia powstania. W dokumencie zwracano uwagę, iż jest prawie pewne, że lotnictwo nie potrafi dokonać zamierzonej reorganizacji i nie osiągnie przyjętego w planach O. de B. W związku z tym stwierdzono, iż w obecnych warunkach lotnictwo polskie nie posiada prawie żadnych możliwości wsparcia powstania własnymi siłami. Jest natomiast zupełnie prawdopodobne, iż o ile zaistnieją odpowiednie warunki polityczne i operacyjne, to wsparcia mogą dokonać Sprzymierzeni, aczkolwiek niezależnie od wszelkich politycznych przesłanek zgoda na to będzie uzależniona od technicznych i operacyjnych możliwości. Szef Oddziału Operacyjnego we wnioskach końcowych pisał, iż jakiegokolwiek wsparcie powstania może być wykonane tylko przy całkowitej zgodzie i pełnej pomocy aliantów. Tego samego dnia, 14 lutego, opracowano też w Oddziale III Operacyjnym kolejny dokument, obrazujący m.in. faktyczny stan przygotowań w zakresie potrzeb powstania.

W wykonaniu rozkazu z 13 grudnia 1943 r. Inspektorat Sił Powietrznych przedstawił Szefowi Sztabu NW 1 marca 1944 r. opracowanie „Lotnicze warunki wsparcia powstania”, zawierające trzy alternatywy wsparcia powstania w Kraju. Inspektor Lotnictwa płk dypl. pil. Mateusz Iżycki przedstawiając dokument Szefowi Sztabu NW stwierdzał, że podstawowym warunkiem dalszych prac nad całością zagadnienia wsparcia powstania jest stworzenie jak najszybciej wspólnego sztabu polsko-alianckiego, którego zadaniem będzie rozpracowanie nowej Alternatywy III, tj. wsparcia lotniczego powstania tylko z baz położonych na zewnątrz Polski. 16 marca Szef Sztabu NW gen. Kopański zatwierdził podstawy prac przygotowawczych w sprawie materialowego wsparcia powstania, kierując je do zainteresowanych Oddziałów Sztabu NW. 1 kwietnia Inspektorat Sił Powietrznych potwierdził w specjalnym memorandum złożonym Naczelnemu Wódzowi wnioski zawarte w opracowaniu trzech alternatyw z 1 marca.

Z dniem 10 maja 1944 r. Naczelny Wódz mianował gen. bryg. Stanisława Tatara Zastępcą Szefa Sztabu NW dla spraw Krajowych. Bezpośrednim organem pracy nowo mianowanego zastępcy był Oddział VI Specjalny Sztabu NW oraz Bazy i Placówki Oddziału Specjalnego. Zastępca Szefa Sztabu do spraw Krajowych miał prawo w sprawach związanych z Armią Krajową zwracać się bezpośrednio do Ministra Obrony Narodowej, Szefa Kierownictwa Marynarki Wojennej, Dowódcy Polskich Sił Powietrznych oraz do I, II i Lotniczego Zastępców Szefa Sztabu NW, Szefa Oddziału Technicznego i Szefa Łączności Sił Zbrojnych. Jak można wnioskować z wymienionych powyżej kompetencji gen. Tatara, poza jego bezpośrednimi kompetencjami pozostały zagadnienia wsparcia powstania powszechnego i kontakty w tym względzie z Oddziałem III Operacyjnym, scalającym te zagadnienia. Było to zaprzeczenie koncepcji z czerwca 1943 r., przewidującej, że Zastępca Szefa Sztabu NW do spraw Krajowych będzie koordynował całość prac nad wsparciem powstania w Kraju. Rów-

niez 10 maja Inspektorat Sił Powietrznych przekazał do Sztabu NW projekt dyspozycji dotyczących rozmów z władzami alianckimi, przyjmując jako założenie depezę dowódcy AK z września 1943 r. oraz trzy alternatywy z 1 marca 1944 r. Punkt ciężkości z własnych prac sztabowych przesuwiał się więc na rozmowy z aliantami, co pozostaje już poza merytoryczną zawartością niniejszego artykułu, prezentującego planistyczne działania podejmowane w polskim Sztabie Naczelnego Wodza.

W lipcu 1944 r. Dowódca AK meldował Naczelnemu Wodzowi, iż przygotowania powstańcze w niczym nie zostały naruszone przez przygotowania do Burzy, a w obecnym czasie Armia Krajowa, zależnie od położenia, jest w stanie prowadzić walkę w obu formach oddzielnie lub jednocześnie, lecz na różnych terenach. 30 lipca w kontekście wymiany depezes dotyczących podjęcia walki o Warszawę Naczelny Wódz stwierdzał, iż wsparcie ewentualnego powstania zależy od pomocy brytyjskiej.

Podjęta 1 sierpnia 1944 r. przez Armię Krajową walka o Warszawę, określana mianem Powstania Warszawskiego, nie była powstaniem powszechnym, a realizacją Burzy. Zatem działania w Sztabie NW zmierzające do niesienia pomocy walczącej w Warszawie Armii Krajowej wykraczają poza ramy niniejszego artykułu, stanowiąc odrębny problem badawczy. Tu można tylko wspomnieć, iż 21 września 1944 r. Naczelny Wódz wydał zgodę na utworzenie stanowiska Zastępcy Dowódcy Sił Powietrznych dla spraw krajowych, powołując na nie płk. pil. Romana Rudkowskiego. Zakres działania i ściśle kompetencje Zastępcy Dowódcy Sił Powietrznych opracować miał Dowódca PSP w porozumieniu z Szefem Sztabu NW. Utworzenie tego stanowiska było echem koncepcji z 1943 r. dotyczącej powołania Dowódcy Wsparcia Lotniczego powstania, aczkolwiek już w zupełnie odmiennej sytuacji i innych możliwościach działania.

25 września 1944 r. Naczelny Wódz pisał do Dowódcy Sił Powietrznych: „Rozwój położenia operacyjnego w Kraju nie może być w góry ustalony. Dlatego też wszelkie sztywne plany wsparcia są zawodne. «Powstania» dotąd w Kraju nie ma i nadal aktualna jest jedynie kwestia zaopatrzenia obecnie walczącej Warszawy oraz oddziałów w okupowanej przez Niemcy części Polski, które mogą stanąć do walki”⁷.

Jeszcze 27 listopada 1944 r. Szef Sztabu NW gen. Kopański depešował do gen. Leopolda Okulickiego: „Prawdopodobieństwo ogólnego powstania na ziemiach polskich pod okupacją niemiecką w obecnych warunkach coraz bardziej maleje, niemniej jednak nie może być całkowicie wykluczone, toteż nie może być wyeliminowane z przygotowań AK”⁸. W Sztabie NW prac nad powstaniem powszechnym — jak wskazują dostępne materiały — już jednak nie prowadzono.

Jak można wnosić z tego bardzo szkicowego przeglądu, prace sztabowe nad planami wsparcia powstania powszechnego w Kraju prowadzone w Sztabie Naczelnego Wodza na obczyźnie stanowiły duże przedsięwzięcie, angażujące w różnym stopniu prawie wszystkie oddziały Sztabu NW i Inspektorat Polskich Sił Powietrznych. Początkowo skoncentrowane w Biurze generała Sosnkowskiego, a następnie — po rozwiązaniu emigracyjnej Komendy Głównej ZWZ — w Oddziale VI Specjalnym Sztabu NW, ze względu na konieczność przepracowania poszczególnych specjalistycznych zagadnień musiały być rozłożone na różne oddziały Sztabu, ze skoncentrowaniem ich

⁷ Pismo Naczelnego Wodza do Dowódcy Sił Powietrznych, l.dz. 1226/GNW/Tjn.44, SPP 2.2.1.1.2.

⁸ *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. V, Londyn 1981, s. 154.

w Oddziale III Operacyjnym. Nie obyło się wówczas bez sporów kompetencyjnych między odpowiedzialnym za całokształt prac krajowych gen. Sosnkowskim a Naczelnym Wodzem gen. Sikorskim. Prace nad wsparciem powstania uległy zdynamizowaniu po wyklarowaniu się krajowej koncepcji (na podstawie wytycznych ze Sztabu NW) planu powstania i jego rozszyfrowaniu w lecie 1941 r. Powstawały kolejne warianty planu wsparcia krajowego powstania powszechnego. W tym szkicu, obrazującym w zarysie organizację prac nad wsparciem powstania w Sztabie NW, brak miejsca na ocenę możliwości ich realizacji. Należy tu tylko zaznaczyć, iż prace te były istotnym fragmentem polskiej myśli wojskowej lat II wojny światowej, a z koncepcji wsparcia powstania oddziałami desantowymi narodziła się pierwsza w historii naszej armii jednostka powietrzno-desantowa, jaką była 1 Samodzielna Brygada Spadochronowa, organizowana z myślą o wsparciu krajowego powstania powszechnego.

Summary

The article proposes a chronological presentation of the work pursued by the Staff of the Commander-in-Chief in-exile on an uprising which was to take place in occupied Poland at the end of the war. The uprising was envisaged as the final stage of the armed struggle conducted by the clandestine Home Army supported by the Polish Armed Forces abroad, particularly by the air force and landing troops. This plan required extremely detailed staff projects whose purpose was to formulate a conception for the cooperation of the emigre troops and the armed forces in Poland. At the same time, the uprising called for concrete organizational undertakings and predominantly for the creation of an appropriate unit and the reorganization of the Polish air forces in Great Britain, so that they could support events in Poland. Staff work was commenced in France already in December 1939, and took on impetus after evacuation to Great Britain. In January 1941, an initial „Outline Plan for the Support of an Uprising” became the basis of further work, continued still in 1944. These efforts were concentrated in the III Operation Department of the Staff of the Commander-in-Chief and involved, in various degrees, many essential Staff units. Although the nationwide uprising did not take place, the work on the conception of its support led to the appearance of the Independent Parachute Brigade, the first air-landing unit in the Polish Army.

(transl. A. Rodzińska-Chojnowska)